

Fodor Pál: EGY NAGY HÁBORÚ ELŐJÁTÉKA. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*, szerk. HANÁK Péter, Pécs, 1997, 77–82.

Tizenhárom évnyi kimerítő háborúskodás után 1590 márciusában az oszmán udvar békét kötött Perzsiával. A birodalom belső békéje azonban mintha éppen ekkor bomlott volna fel: Észak-Afrikában lázadások törtek ki, Anatóliában több helyütt egymásnak estek a portai zsoldos katonák és a helyi lakosok, Isztambulban pedig a janicsárok és a szpáhik szinte minden zsoldostáskor zavargásokat robbantottak ki. Az oszmán kormányzatot komolyan aggasztotta a külpolitikai helyzet alakulása is: fennállt a veszély, hogy Lengyelország az osztrák Habsburgok, Franciaország pedig a spanyolok kezébe kerül, s az európai hatalmi erőviszonyok az Oszmán Birodalom kárára változnak meg. A keresztény hatalmak isztambuli diplomatái 1590 táján egyöntetűen arra a következtetésre jutottak, hogy a szultáni udvar a nagyobbak ítélt veszély elhárítására Spanyolország ellen fog tengeri háborút indítani. E várakozásokat látszott alátámasztani, hogy az oszmán vezetők 1591 elején új hadiflotta építésébe kezdtek, és nyíltan arról beszéltek, hogy a spanyolok ellen készülődnek. Mint tudjuk, két és fél év múlva a szultáni seregek mégis Magyarország ellen vonultak fel, s kitört az ún. tizenöt éves háború.

A Porta indítékait vizsgálva a modern történetkutatás arra a következtetésre jutott, hogy a szultáni udvar a belső válság levezetése érdekében döntött az újabb szárazföldi háború mellett. Erre leginkább az alábbi tényezők ösztönözték volna:

1. A birodalom pénzügyi rendszerének összeomlása; az „árforradalom” és a nyomában fellépő infláció miatt a Porta nem tudta fizetni felduzzadt és munka nélkül maradt udvari zsoldos csapatait, s hogy elejét vegye lázongásuknak, inkább háborúba küldte őket.
2. A zsoldosokkal szövetséges háborús frakció fellépése, élén a magyarországi háború legfőbb hívének tartott Szinán pasával.
3. A boszniai-horvátországi és a magyarországi határküzdelmek fellángolása, Haszán boszniai pasa katonai működése és veresége.
4. A Habsburgok közép- és kelet-európai térnyerése, s az a tény, hogy „a bécsi király” megtagadta az ún. „tisztességes ajándék” (oszmán felfogás szerint: évi adó) beküldését.

Noha ezek az események és megfontolások valóban közrejátszottak a háború kitörésében, számos részlet és összefüggés mindmáig tisztázatlan, Például: igaz-e – amit a Habsburg katonák és diplomaták mindig is állítottak –, hogy Haszán pasa a Porta titkos támogatásával háborúzott több mint két éven keresztül? Miért lendült mozgásba az oszmán hadigépezet a nyugati végeken, s mi váltott ki általános nyugtalanságot a határtartományokban 1590–1591-től kezdve? Mikor döntött a Porta a magyarországi háború megindításáról: 1591-ben, 1592-ben vagy 1593-ban? Létezett-e „háborús frakció” a fővárosban, s milyen szerepet játszott Szinán a háború kirobbantásában? E kérdések közül ezúttal a Boszniában él Magyarországon kialakult helyzettel, Haszán pasa és a szultáni udvar viszonyával, valamint a Porta magatartásának változásaival foglalkozom. Fejtegetéseim főleg a szultáni tanács korabeli rendeletein (az ún. *mühimme defterik* anyagán) alapulnak. Mintegy hetven utasítást dolgoztam fel, melyeket 1591–1593. nyara között küldtek a boszniai és a budai beglerbégeknek.

A nyugati végek helyzete

Elöljáróban idézzünk fel néhány fontos gazdasági tényt. Az 1580-as évek második felében a sorozatos pénzleértékelés és az infláció miatt az oszmán pénzrendszer alapja, az *akcse* értéke – az aranyhoz viszonyítva – felére csökkent. A kincstár deficitje 1590–1593 táján átlagban megközelítette az évi 100 millió akcsét. Az udvari zsoldosok létszáma folyamatosan nőtt, a janicsároké 25 000 fő körül mozgott az 1590-es évek elején. 1590 nyarán Szinán nagyvezír azt állította, hogy Szülejmán szultán idejében a janicsároknak hathavonta 6 600 000 akcse illetményt fizettek, 1590-ben viszont már 15 300 000-et. Nagyvezír hovatovább csak olyan személy lehetett, aki elég gazdag volt ahhoz, hogy zsoldostáskor kiegészítse az államkincstárat. 1593. január végén Szinán pasa így reagált a hírré, hogy ismét nagyvezírré nevezték ki: „Tudtam, hogy így lesz; fősvény nagyvezírekkel nem lehet kormányozni!” Ezekben az években többször megesett, hogy a szultán különféle praktikákkal megadóztatta az elvileg adómentes katonai vezető réteget is.

Kevésbé szokták hangsúlyozni, hogy a fizetési nehézségek a tartományokban éppen úgy jelentkeztek, mint a fővárosban. Különösképpen igaz ez a katonákkal jól megrakott nyugati végekre. A rendeletek szóhasználata szerint a boszniai és a budai vilajetekben a zsoldos katonák illetményében „teljes hiányok” (*küllü muzájaka*) mutatkoztak. Ugyanígy akadozott az élelemellátás. Budán a gabonahiány 1590 szeptemberében lázadáshoz és a pasa megöléséhez vezetett. 1592-ben Boszniában 400-nál több várkatonát nem találtak a helyén. A jelentésekben sűrűn panaszojják, hogy a határmenti tartományok várkatonái és timár-birtokosai posztjukat elhagyva saját ügyeikben járnak-kelnek, vagy főemberek szolgálatába szegődnek.

A kincstár már az 1580-as években úgy próbált segíteni magán, hogy a hiányzó összegeket „kardváltás”, „élelemváltás”, „borváltás” stb. címen kivetette a helyi lakosságra, s felemelte a keresztény alattvalók fejadóját, a *dzsizjét*. A pótdók terhét azonban a termelők nem bírták, ezért azok egy részét a központi kincstár 1590-ben megszüntette, s 1590–91-ben az egész birodalomra kiterjedő szandzsákösszeírásokba kezdett, hogy új forrásokat (*ifráz*) tárjon fel a központi és a tartományi zsoldosok fizetéséhez. A kísérlet – a várakozásokkal ellentétben – lehangoló eredményt hozott, az udvar ezért 1591-ben véglegesen leállította a belső tartományok összeírását. A budai, a boszniai és a temesvári vilajetekben egy évig folytatták még az összeírásokat, de csak úgy tudtak némi többletbevételt kimutatni, hogy a kincstár rátette a kezét a timár-birtokok egy részére. A legjövedelmezőbb birtokokat lefoglalták, az új igénylőknek pedig semmit sem adtak (legfeljebb fantombirtokokat a királyi Magyarországon).

Ezekkel az intézkedésekkel a kormány a határmenti katonaság minden rétegét maga ellen hangolta, és kevés hiányzott ahhoz, hogy lázadás törjön ki közöttük. A zsoldosok illetménye továbbra is ritkán és hiányosan érkezett, a megmaradt timár-birtokosok reáljövedelme pedig tetemesen csökkent, hiszen végül az 1580. évi (tehát az akcse nagymérvű leértékelése előtti) névértéken utalták ki birtokaikat. A határvidéken mindig megtalálható önkéntesek és egyéb birtokra vágyók népes serege ugyanakkor teljesen hoppon maradt. E jelentős, együttvéve több tízezer főre rúgó katonaság elkeseredését növelte, hogy ezzel egyidejűleg a magyar, a német és a velencei végvári katonák hatalmas összegeket sajtoltak ki az oszmán területekből. A szolnoki bég

azt jelentette a Portára, hogy szandzsákjának 9000 adóegységéből (*háne*) 4000-nél több adózik a keresztényeknek. Boszniában állítólag 10 000 háne fizetett rendszeresen az „uszkokoknak” és „frenkeknek”, azaz a velencei zsoldban álló katonáknak. Ijesztően leromlott a határterületek közbiztonsága is. A keresztény csapatok mélyen a hódoltságban portyáztak, raboltak és dunai hajókat fosztogattak. Az isztambuli kormányzat sorra cserélte le a magyarországi szandzsákbégeket. 1592 elején azzal fenyegette meg a székesfehérvári, a szigetvári és a simontornyai kormányzókat, hogy amennyiben nem vigyáznak jobban, nemcsak állásukat, fejüket is elveszthetik. De ez sem segített. Ilyen körülmények között az itteni hadsereg „hivatásos” állománya és mindazok a katonák, akik a megelőző hosszú békeidőszakban sereglettek a végekre megélhetést keresve, egyre inkább úgy látták: csak az expanzió, új adóztatható területek megszerzése segíthet rajtuk. 1590-től kezdve egyre nagyobb nyomást fejtettek ki a háború megindítása érdekében, s csak idő kérdése volt, hogy ez a „ruméliai” vagy „nyugati lobbis” mikor találja meg azokat a szószólókat, akik megfelelő súllyal tudják képviselni érdekeiket a Portán. E lobbis vezéralakja lett Dervis vagy Telli Haszán pasa, aki 1591 tavaszán foglalta el a boszniai beglerbégis posztot.

Haszán pasa és a Porta

Boszniába érkezvén Haszán pasa lelkesen magáévá tette a végvidékiek háborús álláspontját, és ügyes húzásokkal „cseppenként” beadagolta azt az udvarnak. Taktikája a következő fő elemekre épült: *a*) drámai hangú jelentésekben festette le a végek állapotát (ebben, valljuk be, sok igazság volt); *b*) erősen eltúlozta a keresztények (gyakorta védelmi jellegű) hadi készülődéseit; *c*) a védelem szervezésének ürügyén gátlástalan terjeszkedésbe kezdett; *d*) folyamatosan küldte Isztambulba a hadisákmányt és a foglyokat, s ezzel szította a háborús hangulatot. Így érte el, hogy az udvar olyan akciókhoz (például a petrinjai vár felépítéséhez) adta hozzájárulását, amelyek súlyosan sértették az érvényben lévő békeszerződést. Ennek ellenére a hozzá intézett utasítások között csupán egyetlen egyet találtam, amelyet a harcias pasa kifejezett bátorításként értelmezhetett. Ez az 1592. március 13-án kelt rendelet arról értesítette Haszánt, hogy érdemei elismeréseként karddal és díszköpennyel tüntették ki. (A Porta gesztusa természetesen az európai diplomaták előtt sem maradt titokban, akik azt az uralkodói támogatás egyértelmű jeleként értékelték.)

Ugyanakkor több adatunk van arra, hogy befolyásos isztambuli személyiségek is életveszélyesnek tartották és elítélték a bosznia pasa tevékenységét. A szultáni tanács rendeletei között az előbb említetten kívül egyet sem találunk, amelyben ne a béke megőrzésére intenek Haszánt, mégpedig igen nyomatékosan. Mindent összevetve az a benyomásom, hogy Haszán valódi támogatóit a háremhölgyek között kell keresnünk, akik túl korlátoltak voltak ahhoz, hogy felmérjék az akcióiban rejlő kockázatot, ám ugyanakkor hatni tudtak Murád szultánra, aki személyesen ismerte és kedvelte a pasát. Az 1590–1593-ban hivatalt viselt három nagyvezír közül egyikről sem állítható bizonyossággal, hogy egyértelműen elkötelezte volna magát a bosznia pasa mellett. Jóllehet Haszán hódításai végső soron nem voltak ellenükre, úgy tűnik, a Kulpa folyón túlra már nem akarták engedni, s abban bíztak, hogy a prágai udvar egyszer csak (legalábbis

hallgatólagosan) elfogadja majd addigi foglaltságait. Am a Habsburg ellenlépések, az adó visszatartása és a ruméliai lobbis nyomása miatt 1592 végére – 1593 elejére pattanásig feszült a helyzet.

A Porta terveit

Az elmondottak alapján nem osztom azt a nézetet, hogy a Porta már 1591-ben vagy 1592-ben elhatározta volna a magyarországi hadjáratot. Sőt, azt hiszem, még 1593 első felében sem – noha ekkori intézkedései látszólag ennek ellenkezőjét igazolják. Miután 1593 február elején Szinán visszatért a nagyvezíri posztra, azonnal mozgósították a ruméliai hadsereget. A beglerbéget előbb Szófiába, majd a Szerémségbe vezényelték, három ruméliai szandzsákbéget a boszniai pasa mellé küldtek, Budán és Boszniában pedig elrendelték a hadiszerek kiegészítését. 1593. február 9-én két rendeletben is kinyilvánították; a szultán „fényes hitharc (*gaza*) szándékával nagyúri hadjáratra” határozta el magát. Ezzel tökéletesen egybevág az európai diplomaták értesülése, akik azt írták, hogy az uralkodó januárban és februárban nyíltan hangoztatta: személyesen indul a bécsi király ellen.

Am legalább annyi jel mutat arra, hogy az oszmán vezetők eltökéltsége nem volt teljes, sőt, mondhatni: pusztán látszat volt csupán. Az egyik árulkodó jel: az említett rendeletekben mindig óvakodtak attól, hogy megnevezzék a szultáni hadjárat konkrét célját. A másik, amely még többet mond: a harcias boszniai pasát a ruméliai beglerbég parancsnoksága alá helyezték. A harmadik: a bégeknek szigorúan meghagyták, hogy csak ellenséges támadás esetén bocsátkozhatnak harcba. A negyedik: Szinán nagyvezír februárban két hónapot adott a Habsburgoknak arra, hogy beküldjék a kétévi adót és néhány foglyul ejtett béget (az utóbbiak elengedése évek óta szerepelt a tárgyalások napirendjén), de májusban a határidőt július végéig meghosszabbította. Az ötödik: a budai vilajetben csak Haszán sziszeki veresége (1593. június 22.) után rendelték el a hadsereg szemléjét, és így tovább... Habozás és bizonytalankodás – ugyanaz a magatartás, ami 1591–1592-ben is jellemezte az oszmán kormányzatot. Mivel magyarázható mindez?

A feltűnő határozatlanság részint külpolitikai megfontolásokra, részint belpolitikai aggodalmakra vezethető vissza. 1590–1591-ben az oszmán kormányzat egyszerően nem gondolhatott magyarországi háborúra, mert hiszen akkoriban óriási anyagi erőforrásokat mozgósítva új tengeri flottát próbált felállítani. Ezen az sem változtat, hogy a vállalkozás időközben megfeneklett, és 1592-re lényegében kudarccal végződött. Bár ez a fiaskó végleg levétette napirendről a földközi-tengeri háború tervét, a szultáni udvar éppen 1593 tavaszán kapott híreket arról, hogy velencei-spanyol-pápai összefogással támadás készül szövetségese, Anglia ellen. 1593 első felében kiújult vagy inkább folytatódott a lengyel válság is, s nem lehetett kizárni, hogy a Porta esetleg kénytelen lesz beavatkozni. Főleg ezen okok miatt helyezkedett várakozó álláspontra a szultán és tanácsadói köre mind 1590–1592-ben, mind 1593 első felében. Ugyanakkor sokan voltak, akik a birodalom állapota (meg a pénzügyi gondok) miatt kivihetetlennek és nemkívánatosnak tartottak egy Habsburgok elleni háborút. Indokolt óvatosságukat csak 1593 nyarán adták fel végleg, amikor már nem volt visszaút, mert híre jött: az oszmán sereg, amely Sziszek elfoglalására indult, katasztrófális vereséget szenvedett, és a boszniai pasa életét veszítette.

A korabeli európai megfigyelők számára már 1590-ben sem volt kétséges, hogy a perzsa háborúból éppen csak kilábaló Oszmán Birodalom hamarosan újabb nemzetközi konfliktusba fog bonyolódni. Az 1593-ig eltelt három évben a szultáni udvar több irányban kereste a feszültségek levezetésének útját, több ellenfél megtámadását fontolóra vette, de nyilván számot vetett a várható nehézségekkel, mert nem sietett meghozni döntését. Szinte csak az utolsó pillanatokban szánta el magát arra, hogy háborút indítson, s hogy seregeit ne máshová, hanem éppen Magyarországra küldje. S hogy ismét hadszíntér lett országunkból, azért elsősorban azt a „ruméliai” vagy „nyugati lobbiból” terheli felelősség, amely saját érdekében mindent elkövetett a két világhatalom viszonyának megrontásáért, s amely provokációival már 1592 végére robbanásveszélyes helyzetet teremtett. A döntő fordulatot mégis Haszán pasa veresége idézte elő, aki végül is halálával elérte azt, amit korábbi katonai és politikai működésével nem tudott.

FORRÁSOK

Istanbul, Basbakanlik Osmanli Arsivi, Mühimme defterleri, 67, 68, 69, 70, 73. köt; Mühimme zeyli defterleri, 5. köt. Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi Kütüphanesi, Revan 1943.
A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai, II, ismerteti ÓVÁRY Lipót, Bp., 1894.
BAYERLE, G., *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593*, Bloomington, 1972 (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, 101).
Dokumenti o sisacoj bici 1592-1598, Josip BARBARIC ed., Sisak, 1993.
Sisak u obrani od Turaka 1544-1597, Josip KOLANOVIC ed., Zagreb, 1993.

IRODALOM

BRACEWELL, C. W., *The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic*, Ithaca-London, 1992.
BRAUDEL, F., *A földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában, I-III.* Bp., 1996. DÁVID G., *Sinan Pasha*, in *The Encyclopaedia of islam*, New ed. IX, 1997, 631-632.
FAROQHI, S., *Der Aufstand des Yahya ibn Yahya as-Suwaydi*, in *Der Islam*, 47(1971), 67-92.
FINKEL, C., *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien, 1988 (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 14).
FODOR P., *Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri előkészületek 1590-92-ben*, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 107(1994), 7-28.
FODOR P., *Die Aufhebung des osmanischen Tahrir-Systems* (kézirat).
GÖMÖRY G., *Szinán pasa levele Rudolf császárhoz, 1593-ban*, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 7(1894), 393-395.
GÖMÖRY G., *A sziszeki csata 1593-ban*, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 7(1894), 613-634.
HEGYI K., „Aranyásó” szpáhik a királyi Magyarországon, in *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., 1993, 103-111.
HESS, A. C., *The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier*, Chicago-London, 1978. INALCIK, H. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, London, 1973.
IPSIRLI, M., *Seyhülislám Sun 'ullah Efendi*, in *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14(1988-1994), 209-256.
KORTEPETER, C. M., *Ottoman Imperialism During the Reformation: Europe and the Caucasus*, London-New York, 1973. LOEBL, A., *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593-1606*, I, Prag, 1889 (Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft, Heft VI).
NIEDERKORN, J. P., *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593-1606)*, Wien, 1993 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, Hist. Kommission. Archiv für österreichische Geschichte, Bd. 135).
ROTHENBERG, G., *Venice and the Uskoks of Senj, 1537-1618*, in *The Journal of Modern History*, 33(1961), 148-156.
SELÁNÍKI MUSTAFA EFENDÍ, *Tarih-i Selániki*, I—II, Mehmet IPSIRLI ed., Istanbul, 1989.
TAKÁTS S., *Ferhát basa halála*, in *Bajvívó magyarok*, Bp., 1979, 179-192.
TÓTH S., *Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593-1606*, in *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, 69(1981), 15-41.
TÓTH S. L., *Szinán nagyvezér tervei 1593-94-ben*, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 29(1982), 159-174.
TURAN, S., *Sinan Pasa*, in *Islám Ansiklopedisi*, X, Istanbul, 1966, 670-675.
VAUGHAN, D. M., *Europe and the Türk. A Pattern of Alliances 1350-1700*, Liverpool, 1954.